

Ковтун Н. М. Свобода наукового пошуку і соціальна відповідальність науковця у контексті викладання суспільних і природничих дисциплін // Modern Methods of the Training of Social Sciences Students: Trends and the European Experience. Scientific and Pedagogic Internship. (January 20-February 28, 2020). – Baia Mare (Romania), 2020. – С. 9 – 13.

СВОБОДА НАУКОВОГО ПОШУКУ І СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НАУКОВЦЯ У КОНТЕКСТІ ВИКЛАДАННЯ СУСПІЛЬНИХ І ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН

Ковтун Н. М.

доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка
м. Житомир, Україна

Наука у ситуації стрімкого розвитку технологічних інновацій під впливом четвертої індустріальної революції в чергове постає перед проблемою визначення меж наукового пізнання і соціальної відповідальності вченого за майбутнє людства. В межах наукового пізнання відбувається не просто виробництво знань, а й морально вмотивоване визначення меж і орієнтирів

9

науково-дослідницької діяльності, меж дозволеного і забороненого. Розвиток науки як особливої сфери соціальної дійсності залежить від ціннісних орієнтацій, знань, переконань і практичних настанов як окремих науковців, так і наукових спільнот. Ключовим критерієм оцінки наукової діяльності має бути потенційна відсутність шкоди від результатів наукових розробок як для конкретної людини, так і для соціальних спільнот і суспільства в цілому. Іншим визначальним критерієм етичності наукових досліджень має бути відсутність ризиків для розвитку природного середовища, насамперед усіх живих істот.

Відповідальність дослідника за результати власної діяльності має декілька площин виявлення. Фактично до початку ХХ століття відповідальність вченого реалізувалася переважно у моральній сфері і обмежувалася суспільною обструкцією. І лише з появою зброї масового знищення стало зрозуміло, що людство підійшло до межі існування, адже наукові розробки здатні призвести до зникнення не лише людини як біологічного виду, а й знищення усієї планети.

У розробках деяких дослідників відповідальність вченого розподіляється на дві структурні складові. Першою з них, на думку П. Ходжсона, є відповідальність науковця щодо самої сфери науки, а другу складає відповідальність вченого щодо всього суспільства [3, с. 57-58]. Утім, таке розмежування відповідальності вченого є достатньо умовним, адже не існує жодної наукової діяльності поза межами суспільства. Наука априорі є важливою складовою соціальної буттєвості. Ні становлення науковця, ні його наступна діяльність неможливі поза межами суспільства. Наука і наукові розробки, так чи інакше, створюються для суспільства і спрямовані на суспільство.

10

Водночас і сама внутрішньогалузева відповідальність науковця залишається структурованою. За слушним твердженням А. Хамідова, вона реалізується у трьох ключових модусах: 1) у відношенні до власної діяльності; 2) у відношенні до колег; 3) у відношенні до соціальних наслідків своєї діяльності, тобто у відношенні до суспільства [1, с. 264]. При цьому слід враховувати, що науковець завжди є частиною наукової спільноти. Його діяльність значною мірою є скоординованою і залежить від загальної спрямованості наукової діяльності. Учений несе відповідальність не лише за вчасне і якісне виконання своєї частини проекту, а й за безпеку своїх колег.

Одним з важливих питань у площині свободи наукового пошуку залишається відповідь на питання, хто має нести вищий рівень відповідальності – представники фундаментальної чи прикладної науки. З

одного боку, від оприлюднення висновків у межах фундаментальних досліджень до їх втілення на практиці можуть пройти роки і навіть десятиліття. Відтак, можна говорити переважно про моральний рівень соціальної відповідальності. Проте, представники і викладачі гуманітарних та суспільних дисциплін мають уповні усвідомлювати, що деякі, на перший погляд, соціально затребувані, ідеологеми і суспільні переконання (як-от, ідеї легізму, соціал-дарвінізму, нацизму, комунізму, маоїзму) у перспективі призвели до загибелі десятків мільйонів людей. З другого боку, у прикладних дослідженнях, насамперед у природничих дисциплінах, етична відповідальність дослідника вже у теперішньому часі чітко поєднується з юридичною відповідальністю. Насамперед, це стосується наукових розробок зброї масово винищення (атомної, водневої, хімічної, біологічної, темпоральної та ін.), досліджень у галузі генної інженерії та клонування, трансплантації та евтаназії.

11

Заслуговує на значну увагу заклик обмежити дослідження, які можуть бути руйнівними для людства, американського молекулярного біолога і генетика П. Харпера. Йому належать слова: "на протязі багатьох років я прагнув стати справжнім спеціалістом, справжнім ученим. А тепер відмовився від науки. І знаєте чому? Тому що тепер я хочу стати справжньою людиною" [2, с. 264]. Утім, у переважній більшості науковці у зв'язку з особистісними, меркантильними або кар'єрними чинниками не можуть самовільно припиняти ризиковані з позиції соціальної значущості дослідження. Саме з др. пол. ХХ ст. багато наукових розробок верифікуються на предмет фінансування саме з позиції можливості використання у сфері розробок зброї масового знищення. У гонку озброєнь у цей період включилися не лише військово-промислові комплекси провідних держав світу, а й потужні транснаціональні корпорації.

У контексті аналізу проблеми свободи наукового дослідження слід враховувати і те, що наукове знання по своїй суті залишається нейтральним.

Воно несе загрозу лише у випадку злого умислу людини. Нагадаємо, що однією з перших спроб в історії людства здійснювати обмеження у поширенні знань, які здатні за умови неправильного використання привести до шкоди, є правила організації доступу до знань і їх поширення, які практикувалися в діяльності Піфагорейського союзу. Жорстко обмеженим було й поширення знань у межах діяльності масонських лож та інших таємних організацій.

Однак, в ситуації пришвидшеного розвитку інформаційного суспільства та впровадження елементів четвертої індустріальної революції більшість обмежень і табу у галузі наукових розробок виявились неефективними. В інформаційну добу будь-яка людина отримала доступ до переважної більшості наукової інформації в межах електронних бібліотек, наукових і тематичних

12

сайтів. Більшість наукових розробок перебувають у вільному доступі у цифровій формі. З одного боку, це відкриває широкі можливості для отримання знань і просвітництва широких мас населення. З другого боку, в Інтернеті з'явилася й небезпечна для широкого загалу наукова інформація, в діапазоні від знань про можливість виготовлення вибухових пристроїв до виробництва наркотичних речовин. Ще однією сферою ризику досліджень в умовах інформаційного суспільства є те, що більшість наукових розробок здійснюється групами дослідників, а відтак значно зростає ймовірність незаконного і невинуватого поширення наукових даних. Викликає занепокоєння і феномен відтермінованості результатів значної частини наукових досліджень. Деякі, на перший погляд цілком нейтральні винаходи, можуть мати руйнівний вплив на розвиток людства у майбутньому. Зокрема, такий вплив може мати розвиток безпілотних літальних апаратів у напрямку їх мініюаризації й використання для здійснення терористичних актів або кримінальної діяльності.

Література:

1. Хамидов А. А. Свобода научного творчества и ответственность ученого. Монография. Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2014. 308 с.

2. Харпер П. Кто умножает знание умножает зло / П. Харпер // Диалоги: Полемические статьи о возможных последствиях развития современной науки. М.: Политиздат, 1979. С. 257–264.

3. Ходжсон П. Ответственность учёного / Ходжсон Питер // Ответственность науки и религии в современном мире. М., 2007. С. 57–68.